

Interventie

Lang Leve de Liefde Onderbouw

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 15 april 2021

Oordeel: Effectief volgens goede aanwijzingen voor effectiviteit

De referentie naar dit document is: Janssen, Stoelinga, Schutte (maart 2021).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang Leve de Liefde Onderbouw'.

Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak	9
2. Uitvoering	13
3. Onderbouwing	17
4. Onderzoek	24
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	24
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	25
5. Samenvatting Werkzame elementen	27
6. Aangehaalde literatuur	28
7. Praktijkvoorbeeld	30

Samenvatting

Lang Leve de Liefde Onderbouw is een lespakket over liefde, relaties, veilig vrijen en seksualiteit voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het lespakket van de onderbouw bestaat uit een leerlingenmagazine, films, informatie- en werkbladen, een optioneel proefwerk, een e-learningomgeving voor leerlingen, een handleiding voor docenten en een website voor docenten 'Lesgeven in de Liefde'. Er zijn twee versies van het leerlingenmagazine: één magazine voor het vmbo, havo en vwo en één versie voor het praktijkonderwijs en vmbo-bb. Lang Leve de Liefde Onderbouw heeft een positieve insteek en ondersteunt leerlingen in een prettige, veilige en gewenste seksuele ontwikkeling. Naast het voorkomen van soa's, onbedoelde zwangerschappen en grensoverschrijding, richt het zich op online veiligheid, seksuele diversiteit, puberteit en relaties.

De onderbouwmodule is bedoeld voor leerlingen in de tweede klas van het voortgezet onderwijs (vmbo, havo en vwo). Het is onderdeel van de Lang Leve de Liefde lesmethode, het meest gebruikte lespakket relationele en seksuele vorming in het voortgezet onderwijs in Nederland.

Doelgroep

Leerlingen, 13-15 jaar oud, in de tweede klas van het voortgezet onderwijs - vmbo, havo en vwo.

Doel

Het doel van de interventie is dat leerlingen een prettige, gewenste en veilige seksuele ontwikkeling doormaken en dat ervaringen met grensoverschrijdend gedrag, ongewenste zwangerschap en soa/hiv besmetting worden voorkómen.

Aanpak

Lang Leve de Liefde Onderbouw, is een lespakket van zes op elkaar volgende en aansluitende lessen:

Les 1 - Wat gebeurt er met jou? Over de puberteit, verliefdheid, seksuele diversiteit, invloed van ouders en vrienden op relatievorming.

Les 2 - Waar ben jij aan toe? Over versieren, verkering, uitmaken en liefdesverdriet, vormen van intimiteit.

Les 3 - Wat zijn jouw grenzen? Over wensen & grenzen, weerbaarheid, online veiligheid, sexting en loverboys.

Les 4 - Hoe maak je seks leuk? Over de eerste keer, omgaan met seksuele problemen en hulp zoeken.

Les 5 - Veilig vrijen: wat is dat? Over veilig vrijen, voorkomen van soa's en zwangerschap.

Les 6 - Veilig vrijen: hoe doe je dat? Over condoom- en anticonceptiegebruik.

Materiaal

Iedere leerling krijgt een mooi vormgegeven leerlingenmagazine met informatie, illustraties, ervaringen en meningen van jongeren, en invuloefeningen. Daarnaast wordt er per les een film getoond over het onderwerp, met docudrama en interviews met jongeren over hun ervaringen en hun meningen.

De docenten gebruiken een handleiding met de lesaanpak en hoe discussie kan worden ingezet om het thema en de films te behandelen.

Onderbouwing

Het lespakket is gericht op het veranderen van kennis, risicoperceptie, attitude, sociale invloed, en vaardigheden/eigeneffectiviteit zodat jongeren t.z.t in staat zijn om prettige, gewenste en veilige seksuele relaties aan te gaan. De interventie is planmatig ontwikkeld aan de hand van Intervention Mapping en theoretisch onderbouwd op basis van het ASE-model en de sociale leertheorie.

Leerlingen worden geactiveerd om de informatie actief te verwerken en toe te passen op zichzelf door bijvoorbeeld invuloefeningen. Door middel van modeleren 'leren' de leerlingen van de ervaringen en meningen van peers, in bijvoorbeeld de docudrama in de film, de fotostrip en de uitspraken in het magazine. Het lespakket sluit goed aan bij de belevingswereld van de leerlingen en in de ervaringsverhalen en meningen is rekening gehouden met culturele, regionale, seksuele, en gender diversiteit. Rekening houdend met jongeren worden de oefeningen en de manier waarop de informatie wordt gegeven afgewisseld.

Onderzoek

Het lespakket is onderzocht op effectiviteit. In een gerandomiseerde effectevaluatie met een controlegroep zijn de determinanten gemeten met een voormeting, directe nameting en een follow-up 6-8 maanden na afloop. Multilevel regressieanalyses zijn uitgevoerd. Er zijn significante positieve interventie-effecten ten opzichte van de controleconditie gevonden op 8 van de 16 primaire uitkomstmaten: (1) kennis over seksuele gezondheid; (2) soa risicoperceptie; (3) attitude t.a.v. condoomgebruik; (4) subjectieve norm t.o.v. condoomgebruik; (5) eigeneffectiviteit t.o.v. condoomgebruik; (6) intentie t.o.v. condoomgebruik; (7) attitude t.o.v. pilgebruik en (8) subjectieve norm t.o.v. pilgebruik. Het positieve effect op condoom-intentie op de langere termijn is bemoedigend, aangezien langetermijneffecten zelden worden gevonden bij dit soort interventies en de intentie de beste voorspeller van gedrag is.

Uit de procesevaluaties met docenten, GGD-medewerkers en leerlingen blijkt dat zij over het algemeen tevreden zijn met de lesmodule. Daarnaast wordt de lesmodule merendeels uitgevoerd zoals bedoeld.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De doelgroep van de interventie bestaat uit schoolgaande jongeren in de leeftijd van 13-15 jaar. De jongeren zitten in het tweede jaar van het voortgezet onderwijs: vmbo, havo of vwo, waarbij rekening is gehouden met de culturele- gender- en seksuele diversiteit van de jongeren.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep van de interventie zijn docenten die lesgeven aan de doelgroep en GGD professionals. Afhankelijk van de school en het type onderwijs zijn dit docenten biologie, docenten verzorging of klassenmentoren. Docenten worden opgeleid door getrainde GGD professionals of middels de online workshop beschikbaar via lesgevenindiefde.nl.

Daarnaast zijn GGD professionals betrokken bij de werving van scholen en het trainen van docenten. Zij worden door Soa Aids NL hiervoor getraind en ontvangen een 'digitale implementatie toolkit' met o.a. richtlijnen om hen te ondersteunen in het bevorderen van de implementatie van de Onderbouwmodule op scholen (werving, enthousiasmeren en trainingen geven).

Selectie van doelgroepen

De doelgroepselectie vindt plaats op onderwijsniveau. De interventie is geschikt voor tweede klassen in de onderbouw van het vmbo, havo en vwo. Doordat de films van de interventie Engels ondertiteld zijn en een Engelstalige versie van het leerlingenmagazine beschikbaar is, is de interventie ook geschikt voor leerlingen in tweetalig onderwijs. Doordat de films ook in Nederlands ondertiteld zijn is de interventie ook geschikt voor slechthorende leerlingen.

Er zijn geen contra-indicaties van toepassing. Echter moet er wel extra aandacht worden besteed aan jongeren die negatieve (seksuele) ervaringen hebben. Het is daarom belangrijk dat vooraf wordt aangegeven dat deze lessen gegeven gaan worden, en dat leerlingen voor wie dit te dichtbij komt zich kunnen melden. Dan kan er in overleg worden besloten hoe hiermee kan worden omgegaan. Hoe een docent dit kan aanpakken, staat uitgelegd in de docentenhandleiding.

Betrokkenheid doelgroep

Lang Leve de Liefde is ontwikkeld middels een participatieve/human-centered aanpak. In alle fasen van de interventieontwikkeling is nauw samengewerkt met leerlingen (o.a. bij preproductie, ontwerp van interventie en testen op verschillende niveaus). Bovendien komen leerlingen aan het woord in de materialen (o.a. de leerlingenmagazines en films). Voor elke nieuwe druk van het leerlingenmagazine en de docentenhandleiding is uitvraag gedaan bij de intermediaire doelgroep (docenten en GGD professionals) en experts vanuit o.a. Rutgers (Kenniscentrum Seksualiteit). Zij zijn zeer geschikt om goede input leveren, o.a. over hoe de lessen verlopen en hoe leerlingen reageren, ontwikkelingen in de seksuele gezondheid van jongeren, hun communicatiekanalen en de onderwijscontext zelf. De herzieningen waren voornamelijk gefocust op implementatie van het lespakket en actualisering van de inhoud, gebaseerd op nieuwe cijfers uit onderzoek en inzichten in de wijze waarop jongeren communiceren.

Leerlingen zijn niet direct betrokken bij herzieningen, maar wel intensief betrokken bij de ontwikkeling van de diverse modules aanvullend op Lang Leve de Liefde Onderbouw. Deze input is ook gebruikt om de werkvormen in de onderbouwmodule te valideren. Daarnaast zijn leerlingen actief betrokken bij de jaarlijkse Week van de Liefde en de organisatie van de Lang Leve de Liefde award.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het doel van de interventie is dat leerlingen een prettige, gewenste en veilige seksuele ontwikkeling doormaken en dat ervaringen met grensoverschrijdend gedrag, ongewenste zwangerschap en soa/hiv besmetting worden voorkómen.

Subdoelen

Aan de hand van het hoofddoel zijn 3 subdoelen (in het Intervention Mapping-protocol aangeduid met 'gewenste gedrag') t.a.v. leerlingen opgesteld. Deze subdoelen zijn verder gespecificeerd aan de hand van de gedrags- en veranderdoelen van de interventie. Een selectie van doelen op determinantniveau (veranderdoelen) zijn onder het gewenste gedrag weergegeven. De complete matrices met álle gedrags- en veranderdoelen zijn opvraagbaar bij Soa Aids NL.

Subdoelen m.b.t. leerlingen:

1. Subdoel/Gewenste gedrag: Leerlingen hebben prettige relaties wanneer zij daar klaar voor zijn en hebben respect voor ieders seksuele identiteit.

Veranderdoelen: Leerlingen:

- hebben kennis en inzicht in lichamelijke, emotionele en sociale veranderingen met betrekking tot de puberteit en seksualiteit.
- hebben kennis van de (werking van) mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen
- erkennen dat er meerdere vormen van relaties en seksuele voorkeuren bestaan
- staan positief tegenover homoseksualiteit en negatief tegenover homonegativiteit
- staan positief tegenover de keuzes van anderen m.b.t. relaties
- ervaren dat anderen met dezelfde problemen kampen m.b.t. verliefdheid, liefdesverdriet, vragen over lichamelijke veranderingen
- durven met anderen te praten over vragen die ze hebben m.b.t. puberteit en seksuele ontwikkeling
- ontvangen hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben m.b.t. hun seksuele gezondheid

2. Subdoel/Gewenste gedrag: Leerlingen hebben gewenste seks als ze daar klaar voor zijn en communiceren duidelijk hun wensen en grenzen.

Veranderdoelen: Leerlingen:

- hebben kennis van wat seksueel grensoverschrijdend gedrag is
- kennen hun eigen grenzen en wensen
- staan negatief t.o.v. seksueel grensoverschrijdend gedrag
- hebben een positieve houding t.o.v. duidelijk communiceren van eigen wensen en grenzen
- hebben een positieve houding t.o.v. dat anderen hun wensen en grenzen duidelijk communiceren

- weten dat hun leeftijdsgenoten negatief staan tegenover seksueel grensoverschrijdend gedrag
 - voelen zich in staat om grenzen te stellen
 - kunnen wensen en grenzen duidelijk maken
 - geven aan hoe ze zich prettig en veilig online kunnen gedragen in verband met relaties en sexting
 - ontvangen hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben m.b.t. hun seksuele gezondheid
3. Subdoel/Gewenste gedrag: Leerlingen gebruiken (t.z.t.) consequent en consistent anticonceptie en condooms om soa's en ongewenste zwangerschap te voorkomen.
Veranderdoelen: Leerlingen:
- hebben kennis van:
 - o menstruele cyclus, zwangerschap en preventie van zwangerschap.
 - o anticonceptiemiddelen, de werking en hoe ze te verkrijgen zijn.
 - o de belangrijkste soa's, de overdracht en condooms ter preventie
 - erkennen de persoonlijke risico's (ernst en kwetsbaarheid) van onveilig vrijen (zwanger worden en/of soa besmetting)
 - hebben een positieve attitude t.a.v. condoomgebruik en pilgebruik/spiraalgebruik
 - ervaren dat anderen ook positief staan t.o.v. condoomgebruik
 - ervaren dat anderen positief staan t.o.v. pilgebruik en spiraalgebruik (meisjes)
 - voelen zich in staat om condoom te kopen, met de partner te bespreken en te gebruiken
 - voelen zich in staat om de pil te vragen, en correct te gebruiken (meisjes)
 - voelen zich in staat om met hun partner afspraken te maken over pilgebruik (jongens)
 - hebben de intentie om condooms te kopen en gebruiken (t.z.t.)
 - kunnen een condoom correct omdoen
 - ontvangen hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben m.b.t. hun seksuele gezondheid

Subdoelen m.b.t. intermediaire doelgroepen:

Intermediairs kunnen de Lang Leve de Liefde Onderbouw aan laten sluiten bij de doelgroep.

Docenten

- a. zijn in staat de Lang Leve de Liefde Onderbouw uit te voeren.
- b. creëren een veilige sfeer in de klas zodat leerlingen durven te praten over liefde
- c. geven zonder schaamte les of liefde en seksualiteit
- d. bewaken tijdens de les hun eigen grenzen
- e. signaleren problemen tijdens de les
- f. integreren in hun lessen sociale media op een goede manier
- g. weten in hun lessen op een correcte manier om te gaan met homoseksualiteit
- h. weten in hun lessen op een correcte manier om te gaan met cultuur en ervaringsverschillen
- i. begeleiden leerlingen met persoonlijke problemen
- j. weten voldoende discussie tot stand te brengen in hun klas

GGD-medewerkers:

- a. weten hoe ze de Lang Leve de Liefde Onderbouw onder de aandacht moeten brengen bij scholen.
- b. weten hoe ze docenten moeten trainen om Lang Leve de Liefde Onderbouw uit te voeren in de les.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De interventie bestaat uit een lessenserie van zes lessen van ieder één lesuur (ca. 50 minuten). De zes lessen van Lang Leve de Liefde Onderbouw vormen een logische en natuurlijke opbouw; Een programma dat volledig en volgens de instructies in de docentenhandleiding is behandeld, biedt de meeste garantie op effectiviteit. Les 3 en les 4 kunnen ook zelfstandig digitaal uitgevoerd worden door leerlingen via de website langlevedeliefde.nl en zijn inhoudelijk gelijk aan de analoge lessen. Dit biedt afwisseling en is een optie voor docenten als ze minder tijd hebben om de lessen uit te voeren. Soms krijgen leerlingen één les per week (totale interventie duurt 6 weken), soms twee lessen per week (totale interventie van 3 weken). In een enkel geval wordt er gekozen voor een themaweek waarin de lessen in één week gegeven worden. Voor de uitvoering van de interventie maakt het niet uit met welke frequentie de lessen worden gegeven.

Het leerlingenmagazine bevat samen met de docentenhandleiding opdrachten die zelfstandig, in groepjes of klassikaal worden uitgevoerd. De lessen zijn als volgt:

- Les 1 - Wat gebeurt er met jou?
- Les 2 - Waar ben jij aan toe?
- Les 3 - Wat zijn jouw grenzen?
- Les 4 - Hoe maak je seks leuk?
- Les 5 - Veilig vrijen: wat is dat?
- Les 6 - Veilig vrijen: hoe doe je dat?

Inhoud van de interventie

Werving

Werving van scholen gebeurt in eerste instantie door GGD'en. Zij hebben hierin voornamelijk een vraaggerichte aanpak: indien scholen naar hen toekomen over seksuele vorming promoten zij het Lang Leve de Liefde lespakket. In de loop der jaren zijn namelijk steeds meer GGD'en gaan werken middels de meer vraaggerichte i.p.v. aanbodgerichte Gezonde School-aanpak, waar Lang Leve de Liefde in op is genomen. Er zijn echter wel een aantal GGD'en die scholen actief benaderen en stimuleren met Lang Leve de Liefde te werken. Daarnaast worden scholen rechtstreeks geworven via de websites langlevedeliefde.nl en seksuelevorming.nl, een stand op congressen voor biologiedocenten, Gezonde school informatiemarkten, de Week van de Liefde (elk jaar rond Valentijnsdag), nieuwsbrieven en informatieflyers.

Versies

Er zijn twee versies van het leerlingenmagazine aangepast aan het leervermogen van de leerlingen: (1) voor vmbo, havo en vwo en (2) voor praktijkonderwijs en vmbo basis beroep. Het magazine voor praktijkonderwijs heeft een rustigere opmaak, minder tekst, grotere lettertypes, makkelijkere woorden, en meer doe-opdrachten. Inhoudelijk bevatten de verschillende versies van de leerlingenmagazines dezelfde informatie.

Deze interventiebeschrijving heeft echter alleen betrekking op de versie voor vmbo, havo en vwo.

Er is ook een Engelstalige versie van het leerlingenmagazine beschikbaar voor jongeren in tweetalig onderwijs en er zijn films met ondertiteling voor slechthorenden.

Activiteiten

De thema's in de lessen zijn (1) seksuele ontwikkeling – o.a. puberteit, seksuele identiteit, seksuele diversiteit, verliefdheid, verkering; (2) wensen, grenzen, weerbaarheid, o.a. de eerste keer, online veiligheid, loverboys, sexting; en (3) veilig vrijen, zwangerschap, soa, anticonceptie en condooms. Elk thema wordt in één of twee lessen behandeld. Alle 6 lessen bestaan uit verschillende activiteiten (o.a. films, uitleg en opdrachten).

De serie lessen is als volgt opgebouwd:

- **Les 1 - Wat gebeurt er met jou?** De les start met het lezen en bespreken van het werkblad over regels ten behoeve van de veilige sfeer in de klas. Vervolgens gaan de leerlingen aan de slag met het leerlingenmagazine, hierbij ligt de nadruk op: emoties, informatie over de penis en de vagina (inclusief educatieve illustraties en een quiz) en seksuele diversiteit. Ook worden vragen besproken als: Merk jij iets van je lichaam? Verliefd zijn, hoe voelt dat? Daarna wordt een filmpje bekeken en lezen en bespreken leerlingen over wat ouders en vrienden van verliefd zijn vinden.
- **Les 2 - Waar ben jij aan toe?** Les 2 start met het lezen van de inleiding en het citaat over 'Wat wil jij?'. Daarna wordt over hetzelfde onderwerp een filmpje bekeken. Dan gaan de leerlingen aan de slag met het leerlingenmagazine en de 4 bijbehorende oefeningen. Hierbij ligt de nadruk op: Wie begint met versieren, de jongen of het meisje? Hoe versier je iemand? Wat vind je zelf belangrijk als je verkering hebt? Wachten met seks waarom zou je dat doen? Wat zijn redenen om wel/niet te beginnen aan seks? Ook komen tekstboxjes over porno, reclamefoto's en vrijen met jezelf aan bod.
- **Les 3 - Wat zijn jouw grenzen?** Les 3 start met de invuloefeningen 'Wat wil jij?', 'Wat zou jij doen?' en 'Wat wil de ander?'. Daarna wordt een filmpje bekeken en besproken over wat er kan gebeuren als je niet duidelijk wordt gecommuniceerd over wensen en grenzen. Vervolgens lezen de leerlingen een fotostrip over het communiceren van grenzen met bijbehorende quiz, over tips voor veilig online internetten (werkblad 3) en over loverboys en sexting. Deze les kan ook digitaal, zelfstandig door de leerling uitgevoerd worden.
- **Les 4 - Hoe maak je seks leuk?** Deze les start met het lezen van de introductie over 'Als je klaar bent voor seks' en het bijbehorende filmpje 'Hoe maak je seks leuk?'. Daarna gaan de leerlingen verder aan de slag met het leerlingenmagazine inclusief 3 oefeningen. Hierbij ligt de nadruk op: De eerste keer, wat vind jij belangrijk? Hoe maak je seks leuk? Hoe kom ik erachter wat de ander wil? Wat als seks niet zo prettig of leuk is? Deze les kan ook digitaal, zelfstandig door de leerling uitgevoerd worden.
- **Les 5 - Veilig vrijen: wat is dat?** In deze les lezen en bespreken de leerlingen het magazine en twee oefeningen. Hier ligt de nadruk op: Wat is veilig vrijen? Wat is de menstruatiecyclus (inclusief educatieve illustratie)? Wat is de top 5 van veelvoorkomende soa's? Hoe zou jij je voelen als denkt dat je risico hebt gelopen op een soa of ongewenste zwangerschap? Hoe gaat een soa-test en hoe werkt een morning-afterpil? Halverwege de les wordt een filmpje bekeken over veilig vrijen en de mogelijke gevolgen van onveilig vrijen.

- **Les 6 - Veilig vrijen: hoe doe je dat?** De les wordt gestart met klassikaal bekijken en bespreken van een filmpje over hoe je veilig kunt vrijen. Vervolgens gaan de leerlingen aan de slag met het magazine, inclusief de vier oefeningen. Belangrijke onderwerpen die aan bod komen zijn: Wat vinden jongens en meisjes van condooms? Wat vinden ouders van condooms? Hoe koop je condooms? Hoe bewaar je en hoe gebruik je het condoom? Welke anticonceptiemiddelen zijn er en welke past bij mij? Hoe communiceer je over condooms en anticonceptie? Hoe ga je om met weerstand? Daarnaast oefenen de leerlingen op basis van instructies met praktische condoomvaardigheden.

De volledige serie lessen dient te worden gegeven.

In iedere les wordt gebruikgemaakt van de volgende onderdelen:

1. Lezen uit het leerlingenmagazine:

Het magazine is opgedeeld in zes hoofdstukken, één hoofdstuk per les. Het bevat ervaringsverhalen en meningen van jongeren, foto's en informatieve illustraties en teksten, fotostripverhaal en getekende strips. Verder bestaat het magazine uit invuloefeningen zoals quiz met feedback, tips, 'wist je dat-jes' en FAQ (veelgestelde vragen en antwoorden).

2. Bekijken van de films

Zes afleveringen van ieder ca. 7 minuten die aansluiten bij de zes lessen. De afleveringen hebben telkens eenzelfde opzet: één of twee jongeren aan woord over het thema van de les, een stukje docudrama, weer één of twee andere jongeren aan woord. Iedere aflevering sluit af met het onderdeel 'Wat vind jij?' Daarin reageren jongeren op een vraag die past bij het thema. Iedere les wordt een aflevering bekeken en besproken in de klas. Voor de 5e les is een extra film beschikbaar over tienerouderschap.

3. Werkbladen en informatiebladen

Bij zowel les 1 en les 3 van Lang Leve de Liefde onderbouw hoort een werkblad voor de leerlingen. Daarnaast zijn twee informatiebladen over maagdelijkheid en besnijdenis voor docenten beschikbaar. De informatiebladen zijn bedoeld ter ondersteuning van de docent bij het beantwoorden van vragen rondom deze thema's. Zowel de informatiebladen als de werkbladen kunnen gedownload worden via langlevedeliefde.nl.

4. Werkvormen

Elke les bevat een uitgewerkte lesopzet met werkvormen, bijvoorbeeld discussie, stellingen, vragen om het thema van de les en de aflevering van dvd/online film te bespreken met de leerlingen en suggesties voor de lesaanpak.

5. Proefwerken

Ter afsluiting van het lessenpakket kan (optioneel) door de docent worden gekozen om proefwerken af te nemen. Er zijn twee verschillende proefwerken beschikbaar afgestemd op niveau: één voor vmbo-t/havo/vwo en één voor vmbo bb/vmbo kb/vmbo gl. Het proefwerk is niet enkel gericht op het toetsen van kennis, maar gaat ook over attitudes, beargumenteren en het opdoen van ervaring. De optionele proefwerken zijn toegevoegd aan het lesspakket naar aanleiding van een behoefte hieraan vanuit docenten (o.a. om de lessencyclus te kunnen afsluiten met een cijfer voor op het rapport).

6. Evaluatie

Om de 2 jaar wordt de interventie proactief geëvalueerd met docenten. Deze evaluaties (interne documenten) worden met name gebruikt voor de doorontwikkeling van de interventie.

Optioneel: Aanvullend zijn een vijftal aanvullende, optionele modules ontwikkeld, welke ingezet kunnen worden voor extra verdieping op bepaalde thema's (zoals sexting en online veiligheid) uit de onderbouwmodule. Deze modules kunnen ingezet worden naar wens en behoefte van de school. Hier zijn aparte interventiebeschrijvingen van beschikbaar.

2. Uitvoering

Materialen

Voor de uitvoering van de interventie zijn beschikbaar:

- Leerlingenmagazines*: één versie voor praktijkonderwijs en vmbo-bb en één versie voor vmbo, havo en vwo.
- Docentenhandleidingen*: één versie voor praktijkonderwijs en vmbo-bb en één versie voor vmbo, havo en vwo
- Website www.langlevedeliefde.nl met twee digitale lessen en online films* welke onderdeel zijn van de lessen (de films zijn ook beschikbaar op DVD).
- Twee werkbladen: 'Regels' (les 1) en 'Veilig internetten' (les 3).
- Website www.lesgevenindeliefde.nl ter ondersteuning van docenten bij het lesgeven
- Informatiebladen voor docenten met achtergrondinformatie over maagdelijkheid en besnijdenis
- Proefwerken voor verschillende niveaus (vmbo-t/havo/vwo en vmbo bb/vmbo kb/vmbo gl)
- Vragendoos: de vragendoos maakt het voor leerlingen mogelijk om anoniem vragen omtrent relaties en seksualiteit op een briefje te schrijven. Relevante vragen kunnen dan klassikaal besproken worden.
- Optioneel: aanvullende modules: Lesbrieff Seksuele diversiteit en Gender Diversiteit, Toolkit L.O.V.E. Online, Soa practicum, Wensen en Grenzen, Jij en de media.

*ook in het Engels beschikbaar

Voor de werving is ontwikkeld:

- Digitale implementatietoolkit voor GGD professionals bestaande uit ondersteunend materiaal voor o.a. het werven van scholen alsook het trainen van docenten.
- Online workshop voor het trainen van docenten (als alternatief voor de docententraining door GGD professionals)
- Informatiefolder 'Alles over Lang Leve de Liefde' voor scholen
- Engelstalige informatiefolder 'Long Live Love' voor scholen
- Twee soorten posters: voor in de klas of voor promotie
- Ouderfolders 'Praten met je kind over liefde en relaties' en 'Praten met je kind over sexting en grooming'
- Infographic met daarin een overzicht van alle Lang Leve de Liefde interventies
- Trailer van Lang Leve de Liefde film
- Trailer van Lesgevenindeliefde.nl
- Bladerbare online PDF's van het leerlingenmagazine zodat docenten deze kunnen inzien
- Promotiefilm van Lang Leve de Liefde:
<https://langlevedeliefde.nl/docenten/english>

Voor de evaluatie is ontwikkeld:

- Vragenlijst voor evaluatie die door de GGD'en gedeeld worden met scholen (onderdeel van de implementatietoolkit).

Alle materialen zijn te downloaden via langlevedeliefde.nl en lesgevenindiefde.nl of te bestellen via de webshop van Soa Aids Nederland.

Locatie en type organisatie

De interventie wordt uitgevoerd op scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland. Dit zijn vmbo, havo en vwo scholen. De interventie kan eventueel ook in Engelstalig voortgezet onderwijs uitgevoerd worden.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

Docenten die lesgeven met het lespakket Lang Leve de Liefde hebben ten minste een tweedegraads onderwijsbevoegdheid en voldoende didactische vaardigheden (zoals goed omgaan met reacties en vragen) nodig. Docenten die lesgeven in de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn daarmee competent om seksuele voorlichting en dus de lessen Lang Leve de Liefde te geven. Uitvoerders van het lespakket zijn in principe docenten biologie, docenten verzorging en mentoren. Docenten biologie en verzorging zijn geschikt om Lang Leve de Liefde te geven omdat de lesstof aansluit bij het vak waarin zij lesgeven. Mentoren kennen de leerlingen goed, wat bijdraagt aan het creëren van een positieve sfeer in de klas tijdens de lessen. Het lespakket is dusdanig ontwikkeld dat docenten met enkel de docentenhandleiding voldoende in staat zijn om de lessen te geven. De docentenhandleiding biedt o.a. handvatten voor docenten om de thema's te bespreken, stellingen en vragen om een discussie te starten en in goede banen te leiden.

E-coaching omgeving

Om extra ondersteuning te bieden aan docenten omtrent het omgaan met barrières en dilemma's in de klas (zoals het creëren van een veilige sfeer en het bewaken van de eigen grenzen in de les) is een e-coaching omgeving (www.lesgevenindiefde.nl) ontwikkeld voor en door docenten.

GGD-training/online workshop

Naast de e-coaching omgeving is er voor docenten de mogelijkheid om een training te volgen bij de GGD in het geven van Lang Leve de Liefde. Deze training is zeer praktisch ingericht en gaat in op onderdelen van de interventie en uitvoering ervan. Deze training is niet verplicht. Docenten die de training van GGD'en volgden voelen zich echter wel beter toegerust om de lessen te geven dan ongetrainde docenten (Schutte, 2017). Sommige GGD'en hebben echter niet de capaciteit om dergelijke trainingen te geven. Daarom is sinds 2018 ook een gratis online workshop voor docenten beschikbaar gesteld via lesgevenindiefde.nl zodat docenten ook zonder GGD-training extra goed voorbereid zijn op het lesgeven.

Kwaliteitsbewaking

Het lespakket Lang Leve de Liefde onderbouw wordt door Soa Aids Nederland voor iedere herdruk proactief geëvalueerd en herzien om de kwaliteit te waarborgen. Daarnaast worden GGD professionals elk jaar uitgenodigd voor training en worden workshops georganiseerd om docenten te trainen. De e-mailadressen info@langlevedeliefde.nl en info@lesgevenindiefde.nl, gekoppeld aan de twee websites, worden met regelmaat gebruikt door docenten voor vragen en opmerkingen die vervolgens worden meegenomen in het doorvoeren van aanpassingen. Ook evaluaties van GGD'en van hun eigen docententrainingen Lang Leve de Liefde worden gebruikt voor het verkrijgen van zicht op waardering van de interventies en behoefte aan bijstellen.

Voor de herdruk van het lesmateriaal wordt geïnventariseerd onder zowel GGD professionals, experts vanuit Rutgers (Kenniscentrum Seksualiteit) als docenten welke aanpassingen inhoudelijk en qua vormgeving wenselijk zijn. Er is een uitgebreid systeem van monitoring van gebruik opgezet om inzicht te krijgen en te blijven monitoren hoe het gebruik van het lesprogramma evolueert. Soa Aids Nederland monitort het gebruik van de interventie. Leerlingen zijn niet actief betrokken bij herzieningen van Lang Leve de Liefde Onderbouw, maar staan wel in contact met de ontwikkelaars van de interventies middels de Week van de Liefde, de productie van de films en de Lang Leve de Liefde awards. Daarnaast zijn leerlingen betrokken bij de ontwikkeling van de aanvullende, optionele modules. Deze input wordt weer toegepast op de Lang Leve de Liefde module.

Randvoorwaarden

Organisatorische randvoorwaarden

Doordat de thema's seksualiteit en seksuele diversiteit zijn opgenomen in de kerndoelen van de onderbouw van het voortgezet onderwijs, worden scholen gestimuleerd structureel aandacht te besteden aan het thema.

Wenselijk is dat scholen de interventie voor de doelgroep niet eenmalig uitvoeren, maar structureel inbedden en opnemen in het curriculum. Dit is mogelijk door ook de Lang Leve de Liefde herhalingsmodule (voor bovenbouw vmbo en praktijkonderwijs) of de Lang Leve de Liefde bovenbouwmodule (voor havo en vwo) toe te voegen aan het curriculum.

Voor de uitvoering van de lessen dienen verschillende materialen in de school aanwezig te zijn:

- Een digibord of beamer met scherm om films klassikaal af te kunnen spelen.
- Een digibord of flipover waarop geschreven en getekend kan worden voor klassikale opdrachten.

Contextuele randvoorwaarden

Voor het geven van de lessen Lang Leve de Liefde onderbouw is een veilige sfeer in de klas belangrijk. In de docentenhandleiding staat uitleg hoe een docent dit kan creëren. Daarnaast hoort er bij les één het werkblad: '10 gouden regels'. Dit werkblad kan worden gebruikt om met elkaar in de klas regels op te stellen over hoe leerlingen met elkaar omgaan tijdens de lessen van Lang Leve de Liefde. Ook kan de website www.lesgevenindiefde.nl docenten online ondersteunen met uitdagingen en lastige situaties, zoals homonegatief gedrag, ervaringsverschillen en lastige vragen.

Implementatie

Voor Lang Leve de Liefde voor het voortgezet onderwijs is op wetenschappelijke basis een implementatiestrategie ontwikkeld waarbinnen de module onderbouw is opgenomen (Schutte, 2017).

De GGD is een belangrijke schakel tussen de lespakket-ontwikkelaars en de scholen omtrent implementatie. Soa Aids Nederland organiseert jaarlijks minimaal twee train-de-trainer workshops voor GGD professionals. Daarnaast kunnen GGD'en ook een in-company training aanvragen. De GGD voert implementatie-bevorderende taken uit (docenten op de hoogte houden, enthousiast maken, de interventie laten uitvoeren en continueren) met behulp van de Toolkit die ontwikkeld is om hen hierbij te ondersteunen en om de uniformiteit van de implementatieaanpak te bewaken. Niet alle GGD'en hebben de capaciteit om trainingen te verzorgen. Voor docenten die geen training vanuit de GGD

kunnen volgen is een alternatief ontwikkeld: een gratis online workshop welke te volgen is via lesgevenindiefde.nl.

Daarnaast omvat het implementatieplan een e-coachomgeving voor docenten (lesgevenindiefde.nl) om extra ondersteuning te bieden aan docenten omtrent het omgaan met barrières en dilemma's in de klas (zoals het creëren van een veilige sfeer en het bewaken van de eigen grenzen in de les). Het is een platform voor en door docenten.

Lang Leve de Liefde Onderbouw is ingebed op de websites www.langlevediefde.nl en www.seksuelevorming.nl, en wordt onder de aandacht gebracht tijdens de Week van de Liefde. Lang Leve de Liefde Onderbouw is een erkende interventie door de Gezonde School en geeft hiermee invulling aan de pijler **educatie** van de Gezonde School-aanpak. Daarnaast wordt invulling gegeven aan de overige 3 pijlers: Middels de achtergrondinformatie in de docentenhandleiding en lesgevenindiefde.nl worden scholen ondersteund in het invullen van de pijlers **beleid** en **signalering**. Met de ouderbrochure 'Praten met uw kind over relaties en liefde', ontwikkeld ter aanvulling op het lespakket, worden ook ouders ondersteund (pijler **omgeving**). Tijdens de Week van de Liefde worden scholen gevraagd te rapporteren hoe ze aandacht besteden aan de 4 pijlers. Op basis hiervan worden scholen genomineerd voor de LLL award door een jury van experts. De LLL award wordt uitgereikt aan scholen die lessen relaties en seksualiteit structureel uitvoeren volgens de 4 pijlers van de Gezonde school. Scholen die niet genomineerd worden ontvangen van de jury een advies hoe invulling te geven aan de 4 Gezonde School pijlers.

Kosten

Aanschaf materialen:

- De leerlingenmagazines kosten € 1,20 per stuk. Voor elke leerling moet een magazine worden aangeschaft via de webshop van Soa Aids Nederland.
- De dvd kost € 15,00 per stuk (eenmalige aanschaf). De films zijn ook gratis online te bekijken.
- De docentenhandleidingen zijn gratis te downloaden van www.langlevediefde.nl of www.lesgevenindiefde.nl
- De digilessen (les 3 en les 4) zijn gratis te gebruiken via www.langlevediefde.nl

Naast deze basisproducten zijn er verschillende aanvullende producten verkrijgbaar:

- De Lang Leve de Liefde vragendoos kost € 5,95
- De Lang Leve de Liefde posters kosten € 4,95 per koker van 4 posters
- De Lang Leve de Liefde informatiefolder onderbouw €2,95 per 10 stuks
- De Lang Leve de Liefde ouderfolder 'Praten met je kind over liefde en relaties' kost €3,95 per 10 en de ouderfolder 'Praten met je kind over sexting en grooming' kost €7,95 per 10 stuks. Beide zijn ook gratis te downloaden.

De train-de-trainer workshop vanuit Soa Aids Nederland aan GGD'en kost €25,- per deelnemer. De online workshop voor docenten is gratis beschikbaar (via lesgevenindiefde.nl).

Daarnaast zijn er personele kosten voor de uren die de docent gebruikt om de lessen te geven. Per docent wordt gerekend op ongeveer 10 uren voor voorbereiding en uitvoering van het lespakket. De optionele, aanvullende online e-coaching duurt 1 uur. De duur van de GGD-training voor docenten verschilt per GGD met een minimale duur van één uur tot maximaal een dagdeel.

3. Onderbouwing

Probleem

Bij het ondersteunen van jongeren bij een positieve seksuele ontwikkeling, is er een belangrijke rol weggelegd voor het voorgezet onderwijs (Cense, de Graaf en Vermeulen, 2019). Op de middelbare school verandert het lichaam van jongeren, wordt hun genderidentiteit ontwikkeld en beginnen sommigen met het experimenteren met seks. Op weinig scholen is er echter samenhangend aanbod van seksuele vorming, seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid. Bovendien wordt seksuele vorming op school door leerlingen zelf de laatste jaren matig beoordeeld met een 5,8/10 in 2017 t.o.v. een 6,6 in 2012 (De Graaf e.a., 2017).

Ervaring met liefde en seks

De eerste ervaring die jongeren hebben met verliefdheid en relaties vindt plaats rond de puberteit (Ohlrichs, van der Vlugt & van de Walle, 2013). Weinig 12-13-jarigen (1%) en 14-15-jarigen (8%) hebben ervaring met geslachtsgemeenschap (de Graaf e.a., 2017). Toch zijn er een aantal zorgen, o.a. dat bij ongeveer 1/3 van deze jongeren de eerste keer seks volledig onverwacht komt, 23% van de meisjes de eerste keer als vervelend ervaart, meer dan een kwart van de jongeren het afkeurt als twee jongens zoenen op straat en dat jongeren die vroeg starten met seks meer risico lopen op soa's, zwangerschap en dwang (zie onder) (De Graaf e.a., 2017; Ohlrichs e.a., 2013).

Tienerzwangerschappen en soa's

Ondanks dat tienerzwangerschappen weinig voorkomen bij jonge jongeren, was bij 49 van de 2.520 afgebroken tienerzwangerschappen in 2019 het meisje jonger dan 15 jaar (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2019). Hoewel slechts een klein deel van 12-15-jarigen ervaring heeft met geslachtsgemeenschap, beschermen zij zich niet goed tegen de risico's: 29% van de jongens en 14% van de meisjes die voor hun 14de geslachtsgemeenschap heeft gehad gebruikte de eerste keer niets om zwangerschap en soa's te voorkomen (De Graaf e.a., 2017). Bij 'jonge starters' (eerste geslachtsgemeenschap vóór 14^e jaar) is anticonceptiegebruik (pil of andere anticonceptiemethoden) significant lager dan bij jongeren in het algemeen. Over het algemeen is de prevalentie van tienerzwangerschappen lager en is pilgebruik hoger in landen waar jongeren seksuele voorlichting op school krijgen (Ketting & Ivanova, 2018).

Bij jongens jonger dan 14 jaar is ook het condoomgebruik significant lager t.o.v. de totale groep bij de eerste keer geslachtsgemeenschap. Condoomgebruik onder jongeren in het algemeen is de afgelopen jaren afgenomen. Bij de laatste partner gebruikten met name jongens minder vaak een condoom (29% in 2017 t.o.v. 37% in 2012) (De Graaf e.a., 2017). De meest voorkomende soa in Nederland, chlamydia, komt met name vaak voor bij heteroseksuele jongeren onder de 19 jaar (met vindpercentages van 24,6% bij meisjes en 25,1% bij jongens) (Staritsky e.a., 2020).

Seksueel grensoverschrijdend gedrag

44% van alle meisjes en 17% van alle jongens heeft wel eens gedwongen of ongewilde seksuele handelingen meegemaakt (De Graaf e.a., 2017). Jonge starters zijn over het algemeen minder weerbaar en jonge meisjes worden vaker overgehaald (of gedwongen) bij de eerste keer: ongeveer 1/3 van de meisjes bij eerste keer onder 13 jaar en 1/5 van de meisjes bij eerste keer op 14-15 jarige leeftijd. Leerlingen geven aan dat seksueel grensoverschrijdend gedrag reëel en relevant is in hun huidige leven (Cense e.a., 2019).

Zo laten jonge meisjes zich sneller overhalen tot onveilige seks dan oudere meisjes (Schaalma & Kok, 2011). Aandacht in lessen seksuele vorming kan hen helpen zich meer weerbaar te maken (Cense e.a., 2019).

3% van de meisjes en 6% van de jongens van 12 t/m 14 jaar heeft zelf wel eens aan sexting gedaan (versturen van beelden) en 17% van de jongens en 18% van de meisjes ervaring met sexting waarbij vooral iemand anders iets deed (Graaf e.a., 2017). Beelden worden soms ongewenst doorgestuurd, daarom geven leerlingen aan dat het vooral belangrijk is te leren hoe je daar wel en niet mee om dient te gaan (Cense e.a., 2019).

Homonegativiteit

Zowel 12-14 jarige jongens (3,2%) als meisjes (2,7%) hebben een negatievere houding t.a.v. homoseksualiteit en gender non-conformiteit dan andere leeftijdsgroepen (De Graaf e.a., 2017). Met name homoseksuele en biseksuele jongens krijgen vaak te maken met discriminatie en geweld vanwege hun seksuele oriëntatie. Zo blijkt uit onderzoek van Graaf e.a. (2017) dat twee op de vijf jongens in het jaar voorafgaand aan de vragenlijst is uitgescholden, één op de zes is bedreigd en één op de negen is geschopt of geslagen vanwege de seksuele oriëntatie. Bij lesbische en biseksuele meisjes komt dit minder vaak voor. Leerlingen geven aan het belangrijk te vinden dat homoseksualiteit binnen alle onderwerpen van seksuele vorming aan bod komt. Hiermee moet in de seksuele vorming duidelijk gemaakt worden dat er niet één standaard geaardheid bestaat (Cense e.a., 2019).

Oorzaken

Jongeren onder de 14 jaar die seksueel actief zijn, lijken minder toegerust voor veilige, prettige en gewenste seksuele contacten (De Graaf e.a., 2017). Er zijn verschillende oorzaken.

Kennis

De basis van leerlingen rondom seksuele vorming bestaat uit kennis (UNESCO, 2018). Jongeren hebben over het algemeen al matige kennis m.b.t. seksualiteit, soa's en anticonceptie. Bij jongeren van 12-14 jaar is het kennisniveau echter het laagst. Leerlingen geven aan dat goed geïnformeerd zijn over de risico's van seksualiteit (soa's, zwangerschap, geweld) ervoor kan zorgen dat ze verstandige keuzes omtrent seks kunnen maken voor de toekomst, zoals consequent condoomgebruik en het laten testen op soa's en hiv (Cense e.a., 2019; De Graaf e.a., 2017). Kennis gaat hierbij verder dan alleen de basisinformatie over onderwerpen zoals condooms en soa's, het gaat bijvoorbeeld ook over het communiceren over wensen en grenzen en hoe je een zwangerschapstest afleest (Cense e.a., 2019).

Risicoperceptie

Laag risicoperceptie van jongeren draagt bij aan verschillende risicogedragingen: Door lage risicoperceptie wordt pil- en condoomgebruik afgeremd (Buijnick e.a., 2009; de Graaf, e.a., 2017). De overgrote meerderheid van de jongeren die zijn gestopt met condooms heeft zich echter niet (beiden) op soa's laten testen (de Graaf e.a., 2017). De belangrijkste reden dat seksueel ervaren jongeren van 12-14 zich niet te laten testen op soa/hiv is, net als in alle andere leeftijdsgroepen, dat zij vinden dat ze geen risico hebben gelopen (de Graaf e.a. 2017).

Attitude

1. T.a.v. seksueel gedrag

Seksueel ervaren jongeren tussen 12-14 jaar hebben een minder positieve houding t.a.v. seks dan oudere jongeren (de Graaf e.a., 2017). Een positieve attitude t.a.v. gelijkwaardigheid en respect in relaties, draagt bij aan een gezonde seksuele ontwikkeling van jongeren vanaf 12 jaar (Maris, van der Vlugt, Deurloo & Lanting, 2014). Daarentegen is een negatieve attitude t.o.v. condoomgebruik en anticonceptie één van de risicofactoren wat kan leiden tot een ongezonde seksuele ontwikkeling van jongeren tot 19 jaar (Maris e.a., 2014). Veel jongeren kijken negatief naar het bij je dragen van condooms, terwijl dit een belangrijke voorspeller is van het gebruik (De Graaf et al, 2017).

2. T.a.v. homonegativiteit:

Een negatieve attitude t.a.v. homoseksualiteit kan leiden tot homonegatief gedrag (Kuyper, 2015).

3. T.a.v. grensoverschrijdend gedrag

Een positieve attitude t.a.v. grensoverschrijdend gedrag hangt samen met het uitoefenen ervan (Kuyper, 2010).

Sociale invloed

Sociale invloed speelt een rol bij grensoverschrijdend gedrag. Jongeren hebben moeite om de druk te weerstaan als iemand hen probeert over te halen tot onveilige seks (Schaalma & Kok, 2011). Daarnaast gebruiken jongeren meer consequent condooms wanneer leeftijdsgenoten een positieve sociale norm hebben t.a.v. dit gedrag (De Graaf e.a., 2005).

Vaardigheden & eigen effectiviteit

Een negatief seksueel zelfbeeld en een lage mate van eigeneffectiviteit bij jongeren hebben een negatieve invloed op het seksueel gedrag dat zij uitvoeren (NCJ, 2014). Anderzijds kunnen vaardigheden, zoals communicatievaardigheden, onderhandelingsvaardigheden en vaardigheden om op te komen tegen discriminatie, er juist toe bijdragen dat jongeren respectvolle en gezonde relaties kunnen vormen (UNESCO, 2018). Niet alle jongeren hebben voldoende van dit soort sociale vaardigheden, noch de juiste vaardigheden voor correct condoom- en anticonceptiegebruik (Ohlrichs e.a., 2013). Vaardigheden zijn echter wel één van de belangrijkste determinanten om aan te pakken t.a.v. gedragsverandering (Ohlrichs e.a., 2013)

Aan te pakken factoren

Lang Leve de Liefde Onderbouw is erop gericht tieners voldoende kennis, een gezonde risicoperceptie, attitude, sociale invloed en voldoende vaardigheden te laten ontwikkelen zodat zij wanneer zij daaraan toe zijn, gezond seksueel gedrag uitvoeren. Lang Leve de Liefde Onderbouw richt zich daarbij op de volgende onderliggende determinanten:

- Juiste en betrouwbare *kennis* t.a.v. condoom/anticonceptiegebruik, het hebben van prettige relaties, online veiligheid, gewenste seks en genderdiversiteit.
- Positieve *attitude* t.a.v. condoom/anticonceptiegebruik, relaties, seks, genderdiversiteit, LHBTI+ en het erkennen van eigen en andermans grenzen. Een negatieve attitude t.a.v. grensoverschrijdend gedrag.
- Het kunnen inschatten van eigen *risicoperceptie* t.a.v. soa's en zwangerschap.
- Een positieve *subjectieve norm* t.a.v. condoom/anticonceptiegebruik en negatieve *subjectieve norm* t.a.v. grensoverschrijdend gedrag (zowel peers als docenten).
- Voldoende *vaardigheden* en hoge *eigen-effectiviteit* om te kunnen communiceren over wensen en grenzen, gewenste en prettige seksuele relaties te hebben en veilige seksuele contacten te hebben (gebruik van condooms en anticonceptie).

De verschillende determinanten samen beïnvloeden de verschillende gedragingen, waardoor bovenstaande problemen worden veroorzaakt. Bij alle gewenste gedragingen, d.w.z. de subdoelen

uit hoofdstuk 1.2 (prettige relaties en respect voor seksuele identiteit, gewenste seks hebben en voorkomen van soa's/ zwangerschap), zijn al deze determinanten nodig om het gedrag te beïnvloeden.

Vanuit Intervention Mapping zijn er op basis van de subdoelen benoemd onder paragraaf 1.2, gedragsdoelen met bijbehorende veranderdoelen opgesteld. Voor elk van de aan te pakken determinanten zijn verschillende veranderdoelen geformuleerd. In Tabel 1 staan voorbeelden van twee thema's, gewenste gedrag (subdoelen uit 1.2), en één van de bijbehorende gedrags- en veranderdoelen (per determinant).

Tabel 1. Twee voorbeelden van gedragsdoelen en veranderdoelen.

Thema	(Voorbeeld van een) determinant	Gewenste gedrag (subdoelen 1.2)	(Voorbeeld van een) gedragsdoel	(Voorbeeld van een) veranderdoel
Omgaan met (lichamelijke) veranderingen van de puberteit	Kennis	1. De realisatie van prettige relaties en respect voor ieders seksuele identiteit.	Leerlingen kunnen goed omgaan met lichamelijke veranderingen in de puberteit	Leerlingen kunnen uitleggen dat iedereen op z'n eigen tempo en op z'n eigen manier verandert en dat er grote diversiteit is in uiterlijk, omvang/grootte borsten, geslachtsdelen
Veilig vrijen	Vaardigheden/ Eigeneffectiviteit	3. Leerlingen gebruiken (t.z.t.) consequent en consistent anticonceptie en condooms	Leerlingen kunnen condooms kopen	Leerlingen geven aan vertrouwen te hebben in eigen vermogen om met gevoelens van schaamte rond het kopen van condooms om te gaan

Verantwoording

Veel seksuele voorlichting op scholen is alleen gericht op het voorkomen van de risicofactoren voor ongezond seksueel gedrag (UNESCO, 2018). Effectieve seksuele vorming richt zich echter op emotionele, fysieke én sociale aspecten van seksualiteit. Dit kan namelijk leiden tot zowel positieve gezondheidsuitkomsten als prettigere relaties. Een andere randvoorwaarde voor effectieve seksuele vorming is dat de lesmethode aansluit bij de behoeften en belevingswereld van de leerlingen. Leerlingen geven aan behoefte te hebben aan seksuele voorlichting op school vanaf de 1^e tot de eindexamenklas (Cense e.a., 2019). De doelgroep van 12-14 jaar wordt daarnaast beschreven als een doelgroep die blijvend extra aandacht nodig heeft (Graaf e.a., 2017). De thema's waar Lang Leve de Liefde zich op richt sluiten aan bij de informatie waar leerlingen blij mee zijn (soa's, condooms, anticonceptie en zwangerschap) en waar zij behoefte aan hebben (o.a. seksuele en genderdiversiteit; omgaan met elkaar; wensen en grenzen bespreken; sexting; verwachtingen; en doorbreken van heteronormativiteit (Cense e.a., 2019).

Lang Leve de Liefde onderbouw is planmatig ontwikkeld aan de hand van het Intervention Mapping protocol en theoretisch onderbouwd aan de hand van twee

theorieën: ASE-model (de Vries e.a., 1988) en de sociale leertheorie (Bandura, 1977). De theorieën vullen elkaar aan en dienen als basis voor de ontwikkeling van seksuele voorlichting via de interventie. Samen zorgen zij dat er aandacht is voor:

- Kennis, vaardigheden en eigen-effectiviteit, wat kan leiden tot gezond seksueel gedrag;
- Risicoperceptie;
- Attitude;
- Sociale invloed van anderen op het seksuele gedrag van de doelgroep.

Ontwikkeling lespakket a.d.h.v. Intervention Mapping (Bartholomew e.a., 2016):

Met behulp van **stap 1** (behoefteevaluatie) van Intervention Mapping is achterhaald welke seksuele gezondheidsproblemen spelen bij jongeren in de onderbouw van het vmbo, havo en vwo, welke onderliggende factoren deze problemen kennen en welke behoeften leerlingen hebben. De determinanten die uit deze behoeftenanalyse kwamen, zoals hierboven besproken, zijn kennis, risicoperceptie, attitude, sociale invloed en eigeneffectiviteit/vaardigheden. Deze determinanten zijn o.a. de oorzaken van het risicogedrag inconsequent en incorrect gebruik van condooms/anticonceptie, grensoverschrijdend gedrag en homonegativiteit. Het lessenpakket Lang Leve de Liefde onderbouw is daarom gericht op deze oorzaken.

In **stap 2** (gewenst gedrag, gedragsdoelen en veranderdoelen) zijn, rekeninghoudend met de behoeften van de doelgroep, drie gewenste gedragingen opgesteld, namelijk (1) de realisatie van prettige relaties en respect voor ieders seksuele identiteit, (2) leerlingen hebben (t.z.t.) gewenste seks als ze daar klaar voor zijn en communiceren duidelijk hun wensen en grenzen en (3) leerlingen gebruiken (t.z.t.) consequent en consistent anticonceptie en condooms.

In **stap 3** zijn aan elk gewenste gedraging/gedragsdoelen/veranderdoelen bijpassende theoretische methodieken gelinkt om die doelen te bereiken, bijvoorbeeld informatieoverdracht, modeleren en actief leren. Deze zijn vervolgens omgezet in praktische technieken en oefeningen die in de module onderbouw worden toegepast (bijvoorbeeld in de vorm van informatieve illustraties van het mannelijke en vrouwelijke geslachtsorgaan en uitspraken van jongeren omtrent o.a. verliefd zijn, de eerste keer en onveilig vrijen). Het gebruik van een planmatige methode (IM) zorgt dat de interventie goed aansluit bij het probleem en het gewenste gedrag dat het nastreeft en verhoogt daarmee de kans op effectiviteit.

De interventie maakt gebruik van verschillende technieken om de gedrags- en veranderdoelen te realiseren. Deze matrices zijn opvraagbaar bij Soa Aids NL. De meest gebruikte methoden, zoals modeleren (risicoperceptie, attitude en sociale invloed), komen vanuit de sociaal-cognitieve theorie (Bartholomew e.a., 2016). Andere gebruikte methoden zijn o.a. informatieoverdracht (kennis), elaboratie (kennis en attitude), overtuigende communicatie (attitude), personalisering van risico (risicoperceptie) en coping strategieën (vaardigheden/eigeneffectiviteit). Met twee voorbeelden wordt hieronder gespecificeerd hoe deze werkvormen ingezet zijn in Lang Leve de Liefde Onderbouw. Vervolgens zijn in Tabel 2 voor de determinanten 'kennis' en 'attitude' voorbeelden weergegeven van welke methodieken en werkvormen in de interventie ingezet worden.

Voorbeeld 1: In de les over anticonceptie (les 5) is een van de doelen dat de leerlingen de juiste kennis hebben over anticonceptie. Specifiek geformuleerd: De leerlingen, na deze les:

1. beschrijven hoe het voortplantingssysteem werkt van jongen en meisje (veranderdoel: kennis);
2. leggen uit wat je kunt doen om zwangerschap te voorkomen (veranderdoel: kennis). Dit wordt hen geleerd door informatieverstrekking en elaboratie; hen wordt niet alleen de informatie gegeven maar zij gaan er ook actief mee aan de slag. De leerlingen nemen de menstruatiecyclus en bijbehorende tekst en illustratie uit het leerlingenmagazine (p.30) door en lezen de e-mail 'Hoe kom ik aan de pil?' (p.39). Zij nemen het overzicht van anticonceptiemiddelen door (p. 42). Vervolgens passen zij deze informatie toe in een verwerkingsopdracht (p. 43).

Voorbeeld 2: In dezelfde les 5 wordt ook ingegaan op de attitude t.a.v. anticonceptie. Zowel in het bijbehorende docudrama, het ervaringsverhaal van Stella (p. 34) en korte uitspraken van jongeren in 'hoe zou jij je voelen?' (p.34) wordt door middel van 'geanticipeerde spijt' de attitude aangepakt. In alle verhalen staat centraal hoe 'rot', hoeveel 'stress', en 'zenuwen' de hoofdpersoon had nadat hij/zij zonder voorbehoedsmiddel had gevreeën. Vervolgens worden de leerlingen gevraagd om zelf in te denken hoe zij zich zouden voelen in die situatie door middel van een invuloefening (p.34).

Tabel 2. Voorbeelden van samenhang tussen methodieken en werkvormen/toepassingen in het lespakket (gebaseerd op Kok e.a., 2015)

Determinant	(Voorbeeld van) Methodiek	Voorbeelden van werkvorm/toepassing lespakket
Kennis	Informatieoverdracht	Leerlingenmagazine: tips, wist-je-datjes, tekst, tabellen met voor- en nadelen Film Informatiebladen
	Elaboratie	Leerlingenmagazine: quiz met feedback, invulopdrachten
	Scenario gebaseerde risico informatie	Leerlingenmagazine: foto-strip, 'stel je voor...' scenario's, citaten van jongeren Film
	Personalisering van risico	Leerlingenmagazine: citaten van jongeren, fotostrip, invuloefeningen
Attitude	Geanticipeerde spijt	Leerlingenmagazine: invuloefeningen (o.a. 'zo zou ik me voelen...', fotostrip) Film
	Modeleren	Leerlingenmagazine: fotostrip, citaten van jongeren Film
	Overtuigende communicatie	Leerlingenmagazine: tekst, citaten van jongeren Docentenhandleiding en optionele e-coaching omgeving Film

In **stap 4** van Intervention Mapping is het totale programma ontwikkeld. In het lessenpakket zijn verschillende methodieken toegepast om aan te sluiten op de wensen en behoeften van de doelgroep (zie hieronder).

Aansluiting aanpak bij doelgroep

Er is goed aangesloten bij de beleevingswereld van de jongeren door ervaringen en

meningen van jongeren op verschillende manieren te verwerken in verhalen in het leerlingenmagazine en film; docudrama, interview, citaten, foto-strips en getekende strips. Ook zijn de illustraties en foto's herkenbaar. Er zijn zoveel mogelijk actieve en interactieve werkvormen gekozen die belangrijk worden geacht voor effectiviteit van interventies voor jongeren op het gebied van relaties en seks, bijvoorbeeld groepsdiscussie (Peters e.a., 2009). Er is steeds rekening gehouden met de culturele, seksuele, regionale en gender diversiteit door jongeren van diverse achtergronden aan het woord te laten komen, in tekst, foto's, verhalen en meningen.

In de jaren na de lancering van Lang Leve de Liefde is het lespakket telkens aangepast om aan te sluiten bij de huidige realiteit. Mede hierdoor is het huidige basispakket verrijkt met de aanvullende modules: Soa Practicum, Seksuele diversiteit en Gender Diversiteit, Wensen en grenzen, Jij en de media en Toolkit L.O.V.E. Online. Het Lang Leve de Liefde lespakket kan volledig onafhankelijk van deze modules gebruikt worden. De modules zijn optioneel ter verdieping op specifieke thema's die behandeld worden in Lang Leve de Liefde Onderbouw. Daarnaast is Lang Leve de Liefde uitgebreid met een doorlopende leerlijn in de verschillende onderwijssettings: voortgezet onderwijs bovenbouw havo/vwo en praktijkonderwijs/vmbo, MBO en VSO.

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

Soa Aids Nederland houdt de verspreiding en het bereik van het lespakket Lang Leve de Liefde bij aan de hand van bestelcijfers. In de periode 2015-2018 heeft 57% van de middelbare scholen Lang Leve de Liefde onderbouw besteld. Van 2014 tot 2020 zijn er in totaal 89.960 magazines onderbouw regulier (vmbo, havo en vwo) en 1.656 Engelse magazines besteld. Het daadwerkelijk gebruik van het lessenpakket ligt hoger, aangezien sommige scholen de magazines hergebruiken.

Er zijn 4 belangrijke onderzoeken uitgevoerd naar de uitvoering van de interventie:

1A. Implementatie van Lang Leve de Liefde door GGD-medewerkers en docenten op het voortgezet onderwijs, Roos van Wijngaarden, Soa Aids Nederland, 2017.

1B. Een onderzoek onder docenten en GGD-medewerkers om inzicht te krijgen op de implementatie van Lang Leve de Liefde Onderbouw onder docenten en GGD'en. Het onderzoek bestond voor beide doelgroepen uit online vragenlijsten (respectievelijk n=75 en n=15) en interviews (n=2 en n=4). Daarnaast zijn ook 4 docenten geïnterviewd die wel lesgeven in seksuele vorming, maar hierbij geen gebruik maken van het lespakket Lang Leve de Liefde Onderbouw.

1C. Docenten:

Docenten die gebruik maken van Lang Leve de Liefde Onderbouw zijn enthousiast over het lespakket. Echter waren niet alle docenten op de hoogte van alle mogelijkheden die Lang Leve de Liefde biedt, zoals de docentenhandleiding, de website lesgevenindiefde.nl en de extra modules. Daarnaast maken de docenten niet altijd gebruik van het volledige lespakket: enkele lessen worden overgeslagen (22,67%) of de lessuggesties in de handleiding worden niet gevolgd. Ondanks dat je wilt dat docenten het volgens de richtlijnen uitvoeren, is de uitvoering ook afhankelijk van de tijd, klas en het aantal vragen vanuit de klas.

GGD:

De GGD werkt met betrekking tot de implementatie van Lang Leve de Liefde (afhankelijk van de GGD) vooral vanuit de Gezonde School-aanpak. Hierbij werkt de GGD vraaggericht: als een school interesse heeft in het onderwerp wordt Lang Leve de Liefde gepromoot. Het actief benaderen en werven van scholen wordt nog zelden gedaan vanwege de lage response vanuit scholen.

Aanpassingen interventie:

Op basis van o.a. dit onderzoek zijn verschillende onderdelen van het lespakket aangepast: er is in de leerlingenmagazine meer aandacht gekomen voor o.a. LHBT, sexting en victim blaming; optionele aanvullende modules zijn ontwikkeld ter verdieping; films zijn ook online beschikbaar gesteld (i.p.v. enkel via DVD), en er is een online workshop voor docenten ontwikkeld (aanvullend en optioneel) en de Lang Leve de Liefde website vernieuwd.

2A. Process evaluation of an e-coaching website to support implementation of sexuality education among secondary-school teachers, Lisette Schutte, Soa Aids Nederland, 2017.

2B. Een procesevaluatie (bestaande uit een kwantitatief en kwalitatief deel) onder docenten over de waardering en het gebruik van de e-coaching omgeving ter ondersteuning van de implementatie van Lang Leve de Liefde.

2C. Aan de vragenlijst hebben 83 docenten deelgenomen. In de follow-up deden 67 docenten mee; 41 docenten in de groep met toegang tot de e-coaching en 26 docenten in de controleconditie. Twintig docenten werkzaam bij 18 verschillende scholen zijn geïnterviewd. De e-coaching omgeving werd positief gewaardeerd door docenten die het gebruikten. Echter was er geen significant verschil in implementatie tussen docenten in de e-coaching groep en de controlegroep.

3A. Long Live Love; The implementation of a school-based sex-education program in the Netherlands, Lisette Schutte, Maastricht University, 2014.

3B. Een implementatieonderzoek onder docenten bestaande uit een kwantitatief onderdeel (n=130) en een kwalitatief onderdeel (n=20) over de implementatie van de vorige editie van Lang Leve de Liefde.

3C. Docenten voerden 64% van de 22 leeractiviteiten binnen LLL uit en voerden het lespakket grotendeels zoals bedoeld of deels aangepast. Ze deelden ook hun motieven voor het adapteren, implementeren en continueren van LLL. Deze zijn meegenomen in de herziening van LLL en de ontwikkeling van de nieuwe implementatiestrategie.

4A. Pepijn van Empelen (TNO), 2013, Eindverslag ZonMw

4B. De procesevaluatie was een onderdeel van de effectevaluatie, waarbij procesvragen zijn toegevoegd in de vragenlijst van de eerste nameting (n=3762, 44 scholen). Scholen zijn gerandomiseerd over één controlegroep en twee experimentele groepen: LLL+ (lespakket met ondersteuning e-coaching voor docenten) en LLL (lespakket zonder e-coaching).

4C. De experimentele groepen rapporteerden vaker dat zij seksuele voorlichting hebben gehad dan de controlegroep (resp. 94% en 79%). Wat betreft blootstelling aan de 24 onderwerpen op het gebied van relaties en seks scoren de beide experimentele groepen samen significant hoger dan de controlegroep.

Het gemiddelde rapportcijfer voor elk van de drie programmaonderdelen (lessen, dvd en magazine) ligt voor beide experimentele groepen rond de 7.

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

A. Pepijn van Empelen (TNO), 2013, Eindverslag ZonMw.

B. Effectevaluatie

In 2012-2013 is een effectevaluatie uitgevoerd onder leerlingen van het tweede leerjaar van het VO. Het betrof een cluster-randomized trial waarbij scholen gerandomiseerd werden over de controle conditie, experimentele conditie LLL+ (met ondersteuning van een docenten e-coaching omgeving) en de experimentele conditie LL (zonder ondersteuning). Er zijn drie metingen (voormeting, directe nameting en 6-8 maanden follow-up) uitgevoerd. Voor het beantwoorden van onderzoeksvraag is middels multilevel regressieanalyse (leerlingen genest binnen scholen) nagegaan of experimentele (LLL/LLL+) versus controle leerlingen verschillen op veranderscores van de uitkomstmaten voor de korte termijn (voormeting – eerste nameting) en de lange termijn (voormeting – tweede nameting). In deze analyses zijn correcties uitgevoerd op basis van geslacht, etniciteit, schoolniveau en ervaring met geslachtsgemeenschap.

C. Resultaten

In totaal zijn 150 scholen benaderd; 59 (39%) namen deel, met een van totaal 5480 leerlingen in klas 2: 18 scholen in de LLL conditie, 22 scholen in LLL+ conditie en 14

scholen controle. Aan de voormeting hebben in totaal 4623 leerlingen deelgenomen, verdeeld over LLL (1714), LLL+ (2061) en de controlegroep (848). Hiervan zijn 1724 leerlingen (37.3%) uitgevallen na de voormeting; er was meer uitval uit de LLL+ conditie (44.3%) dan uit de andere condities (LLL 30.6%, controlegroep 33.8%). Uitval kwam verder relatief meer voor onder leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond, leerlingen met seksuele ervaring, en in het vmbo. Tussen de drie condities waren er op de voormeting geen verschillen in de verdeling naar geslacht, etniciteit en seksuele ervaring. Wel was er een verschil naar schoolniveau: in de LLL+ conditie zaten relatief minder leerlingen op het vmbo dan in de andere condities (LLL+ 39,2%, LLL 49,7%, controlegroep 52,7%).

Primaire uitkomstmaten:

Er zijn significante positieve interventie-effecten van Lang Leve de Liefde (LLL+/LLL) ten opzichte van de controleconditie gevonden op 8 van de 16 primaire uitkomstmaten. Deze uitkomstmaten zijn:

- **Kennis rondom seksuele gezondheid:** significante toename in de experimentele groepen (gemiddelde score = 4.4, $F(4,1758) = 8.71$, $p < .001$, partial $\eta^2 = .02$).
- **SOA risicoperceptie.** Er was een significante toename in ervaren kans om een SOA op te lopen in de interventie, ten opzichte van de controle groep (groepsverschil korte termijn van 0.30, groepsverschil op de lange termijn van 0.14; $F(2,1794) = 10.2$, $p < 0.005$).
- Op condoomgebruik werd voor alle determinanten een verschil in het voordeel van Lang Leve de Liefde gevonden:
 - **attitude** (groepsverschil = 0.10; 95%CI: 0.01-0.19)
 - **subjectieve norm** (groepsverschil = 0.18; 95%CI: 0.11-0.26)
 - **eigeneffectiviteit** (groepsverschil = 0.21; 95%CI: 0.13-0.29)
 - **intentie** ten aanzien van condoomgebruik (groepsverschil = .23; 95%CI 0.01-.19). Op lange termijn bleef het effect op intentie ten aanzien van condoomgebruik (en voorbereidende handelingen, zoals het beschikbaar hebben van condooms) behouden (groepsverschil = 0.12; 95%CI: 0.04-0.20).
- Voor pilgebruik zijn er positieve veranderingen in:
 - **attitude** (groepsverschil = .17; 95%CI 0.07-.27)
 - **subjectieve norm** voor de meisjes (groepsverschil = .15; 95%CI 0.04-.25).

Er waren geen verschillen tussen de beide experimentele groepen (LLL+ t.o.v. LLL). Tabellen met de gemiddelde scores per variabele zijn opvraagbaar bij Soa Aids Nederland.

Conclusie

Op korte termijn is de interventie op een heel aantal belangrijke determinanten van seksuele gezondheid effectief: kennis omtrent seksuele gezondheid, soa risicoperceptie, de attitude en subjectieve norm t.o.v. pilgebruik en op attitude, subjectieve norm, eigeneffectiviteit en intentie t.o.v. condoomgebruik. Op lange termijn bleef het effect op de intentie t.o.v. condoomgebruik behouden. Dit is een mooi resultaat, aangezien intentie de grootste voorspeller van gedrag is. Daarnaast komen lange termijn effecten niet vaak voor bij soortgelijke interventies.

Om de behaalde effecten te behouden zijn vervolgmodes van Lang Leve de Liefde ontwikkeld en beschikbaar gesteld. Dit betreft een herhalingsmodule (voor praktijkonderwijs en vmbo) en een bovenbouwmodule (voor havo en vwo).

5. Samenvatting Werkzame elementen

Inhoudelijke werkzame elementen:

- **Planmatige ontwikkeling** van Lang Leve de Liefde onderbouw door middel van het Intervention Mapping protocol (Bartholomew e.a., 2016). De interventie richt zich op de veranderbare determinanten van seksueel (risico)gedrag, namelijk kennis, attitude, risicoperceptie, eigen-effectiviteit en vaardigheden, door gebruik te maken van passende methoden (bijv. op scenario gebaseerde risicoinformatie, elaboratie, modellering).
- In de lesmodule wordt gebruik gemaakt van **actieve en interactieve werkvormen**, bijvoorbeeld groepsdiscussie en actieve informatieverwerking door oefeningen. Deze werkvormen sluiten aan bij de doelgroep door gebruik te maken van o.a. ervaringsverhalen en uitspraken van jongeren;
- Het materiaal is **aantrekkelijk** gemaakt voor en door jongeren, door o.a. vormgeving en taalgebruik. De doelgroep is hierbij ook intensief betrokken geweest bij de ontwikkeling en herzieningen;
- Het materiaal is **aangepast aan het opleidingsniveau** van de jongeren (twee versies van het leerlingenmagazine: één voor vmbo/havo/vwo en één voor praktijkonderwijs en vmbo-bb).
- Naast Lang Leve de Liefde onderbouw, zijn ook **vervolgmodules** beschikbaar in de vorm van een herhalingsmodule en bovenbouwmodule. Deze aansluitende modules hebben als doel de effecten van de interventie op lange termijn te behouden.
- Door middel van **actualisatie** wordt ervoor gezorgd dat de interventie blijft aansluiten bij de doelgroep en context en continue geïmplementeerd wordt.
- Lang Leve de Liefde is een **breed en alomvattend** (comprehensive) lespakket met aandacht voor zowel de relationele als biologische aspecten van seksualiteit, inclusief thema's wensen en grenzen, soa, zwangerschap, online veiligheid en seksuele diversiteit, vanuit een positieve insteek en rekening houdend met seksuele-culturele- en genderdiversiteit.

Praktische werkzame elementen:

- Het lessenpakket is **uitvoerbaar voor docenten biologie, verzorging, en mentoren**. Mentoren kennen de leerlingen goed en wat bijdraagt aan het creëren van een positieve sfeer in de klas; bij docenten biologie/verzorging sluit de lesstof aan op het vak dat zij geven.
- Jaarlijks worden meerdere workshops georganiseerd om GGD professionals **te trainen** om Lang Leve de Liefde onder scholen te promoten en daar waar mogelijk en wenselijk docenten te trainen om met de lesmodule te werken.
- De e-coaching omgeving lesgevenindiefde.nl biedt docenten **extra ondersteuning** bij het lesgeven met Lang Leve de Liefde.
- Het lesprogramma Lang Leve de Liefde geeft adequate invulling aan **kerndoel 43** van 'Besluit kerndoelen onderbouw VO' van Rijksoverheid.

6. Aangehaalde literatuur

- Bandura, A. (1977) Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bartholomew, L. K., Parcel, G. S., Kok, G., Gottlieb, N. H., & Fernández, M. E. (2016). Planning health promotion programs: an intervention mapping approach (third edition). San Francisco, USA: Wiley Imprint.
- Buijink, G., Stals, M., Schutte, L., te Poel, F., & Meijer, S. (2009). Zwanger...en dan? Planmatige ontwikkeling van een aanvullende module rondom (on)bedoelde zwangerschap voor het lespakket Lang Leve de Liefde: Fiom & SANL.
- Cense, M., de Grauw, S., & Vermeulen, M. 2019. Gewoon, het taboe eraf halen. Wat leerlingen willen van seksuele vorming. Utrecht: Rutgers.
- Empelen, P. van (2013). Effectevaluatie van de vierde herziene versie Lang Leve de Liefde. Eindverslag ZonMw.
- Graaf, H. de, Borne, M. van den, Nikkelen, S., Twisk, D. & Meijer, S (2017). Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017. Delft: Eburon.
- Ketting, E. & Ivanova, O. 2018. Sexuality Education in Europe and Central Asia: State of the Art and Recent Developments. Keulen: Federal Centre for Health Education & International Planned Parenthood Federation European Network.
- Kok, G., Gottlieb, N. H., Peters, G.-J. Y., Mullen, P. D., Parcel, G. S., Ruiter, R. A. C., Fernández, M. E., Markham, C., & Bartholomew, L. K. (2015). A Taxonomy of Behavior Change Methods; an Intervention Mapping Approach. Health Psychology Review.
- Kuyper (2015). Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L., Wit, J. de, Adam, P., Woertman, L. & Berlo, W. van. (2010). Laat je nu horen! Een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren. Utrecht: Universiteit Utrecht / Rutgers Nisso Groep.
- Maris, S., van der Vlugt, I., Deurloo, J., Lanting, C. (2014). JGZ-richtlijn Seksuele ontwikkeling 2014; Handelen bij normale, afwijkende en zorgwekkende seksuele ontwikkeling. Utrecht: Nederlands Centrum Jeugdgezondheid.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2019). Jaarrapportage 2018 van de Wet afbreking Zwangerschap. Utrecht: november 2019.
- Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (2014). Richtlijn: Seksuele ontwikkeling. Binnengehaald 6 januari 2021 van <https://www.ncj.nl/richtlijnen/alle-richtlijnen/richtlijn/seksuele-ontwikkeling>
- Ohlrichs, Y., van der Vlugt, I., van der Walle, R. (2013). Seksuele vorming in onderwijsmethoden voor het voortgezet onderwijs, kritisch onder de loep! Utrecht: Rutgers WPF.

Peters, G. J., Kok, G.J., (2009). GHB: From knowledge about determinants to evidence-based health promotion interventions, 311. In *Psychology and Health* 24 (Suppl. 1).

Schaalma, H.P., & Kok, G. (2011). A school HIV-prevention program in the Netherlands. Case study 3 at the Wiley companion site for Bartholomew e.a. Binnengehaald 16 februari 2021, van <http://bcs.wiley.com/he-bcs/Books?action=resource&bcsId=6279&itemId=0470528516&resourceId=23357>

Schutte, L., Meertens, R. M., Mevissen, F. E., Schaalma, H., Meijer, S., & Kok, G. (2014). Long Live Love. The implementation of a school-based sex-education program in the Netherlands. *Health Education Research*, 29(4), 583-597.

Schutte, L. (2017). Implementation strategy for the school-based sex education program Long Live Love: A Dynamic Process. 2017. Maastricht: Maastricht University.

Staritsky, L., van Aar, F., Visser, M., Op de Coul, E., Heijne, J., Göt, H., Nielen, M., van Sighem, A., & van Bentem, B. (2020). Sexually transmitted infections in the Netherlands in 2019. Bilthoven: RIVM.

UNESCO (2018). International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach. Parijs: UNESCO.

Vries, H. de, Dijkstra, M. & Kuhlman, P. (1988) Self-efficacy: The third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioral intentions. *Health Education Research*, 3, 273-282.

Wijngaarden, van, R. (2017). Implementatie van Lang Leve de Liefde door GGD-medewerkers en docenten op het voortgezet onderwijs. *Interne publicatie Soa Aids NL*.

7. Praktijkvoorbeeld

Er is een film beschikbaar waarin docenten en leerlingen over Lang Leve de Liefde aan het woord zijn en waar je beelden uit de klas ziet. Deze korte film (met Engelse ondertiteling) getiteld 'Impression of Long Live Love' kan worden bekeken via de volgende link: <https://langlevedeliefde.nl/docenten/english>

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Bewegen, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

